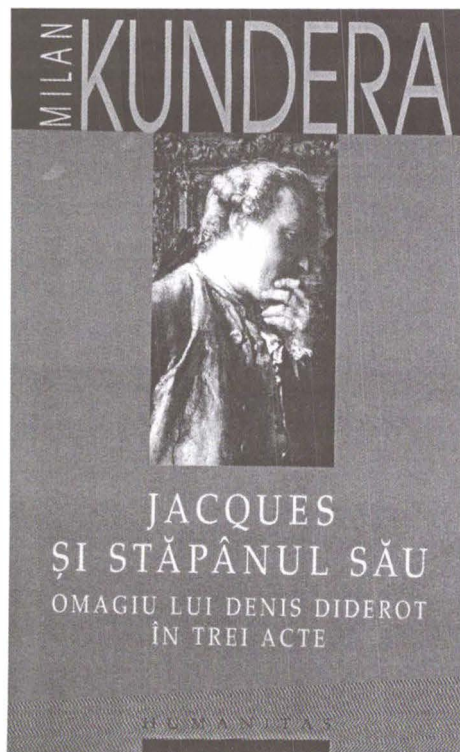

Omagiu lui Diderot

Ca de fiecare dată, și în anul 2008, Festivalul Internațional de Teatru de la Sibiu e extrem de încărcat. Ofertele teatrale și nu numai (căci Festivalul s-a metamorfozat într-unul al artelor) cu adevărat interesante, deși nu tocmai egale la număr cu cel al spectacolelor înscrise pe afișul megamanifestării, aproape că nu îți mai lasă timp pentru nimic altceva. Optezi, dar ești încercat de sentimentul că altundeva, într-un alt loc, într-un alt spațiu, fie el convențional sau dimpotrivă, se petrece o întâmplare artistică la care nu aveai voie să lipsești. Pe Bulevardul Nicolae Bălcescu se vorbește în toate limbile Pământului. Ai impresia că ieși parte la o manifestație spontană a unor oameni identificabili prin ecusoanele atârinate de gât, ecusoane ce au în comun avertismentul „*This badge is not transmissible*”. Oameni grăbiți, dornici să ajungă în ceea ce se numește, în limbajul celor angrenați în organizare, „locație”. Și cu toate că iau parte și eu la acest marș *sui-generis* în căutare de diverse „locații”, niciodată nu îmi pot refuza plăcerea de a petrece zilnic câteva minute în superba librărie ce se numește „Constantin Noica”, librărie care a fermecat-o cu ani în urmă și pe regretata Monica Lovinescu, dovadă în acest sens fiind însemnările din *Jurnalul* său. Regăsesc acum librăria cu pricina proaspăt renovată, iar din locul rezervat „noutăților” aleg câteva. Printre ele, un volum în care figurează piesa **Jacques și stăpânul său-Omagiu lui Denis Diderot în trei acte** de Milan Kundera și consistentul studiu *Gândirea romanului* scris de Toma Pavel. Ambele apărute în 2008 la Editura Humanitas din București.

Firește, piesa lui Kundera nu îmi e tocmai necunoscută și asta fiindcă a fost reprezentată în prima parte a anilor '90 într-un bun spectacol al Teatrului Mic din București, regizat de Petre Bokor, cel ce, de altminteri, și atunci ca și acum, semnează traducerea textului din limba franceză. Era pe vremea când, întors din exil, Petre Bokor nu făcea „tradaptări” ci doar traduceri și spectacole bune. Azi lucrurile s-au schimbat întrucâtva și nu în favoarea regizorului. Ce îmi atrage atenția în volumul purtând semnătura lui Kundera e *Introducerea la o variațiune*, un fel de prefață a piesei, prefață scrisă de marele scriitor ceh în iulie 1981 la Paris. În *Introducerea* cu pricina, Kundera explică mai întâi cum a ajuns să scrie *Jacques și stăpânul său. Omagiu lui Diderot în trei acte*. Ideea i-a venit în urmă cu aproape 40 de ani, îndată după ce „din iubire” trupele Pactului de la Varșovia i-au ocupat țara înăbușind Primăvara de la Praga. Sovieticii au decis asta „nu din plăcerea sadică a violatorilor, ci pe cu totul alt arhetip: cel al dragostei rânite. De ce cehii (pe care noi îi iubim atât de mult!) nu vor să trăiască la fel ca noi? Ce păcat că am fost

nevoiți să folosim tancurile ca să-i învățăm ce e iubirea!" Sovieticii și aliații lor au comis un act irațional, explicat prin grijă și iubire. Aducă Milan Kundera: „Când apăsătoarea iraționalitate rusă s-a prăbușit peste țara mea, am simțit nevoia instinctivă de a respira din plin spiritul Epocii Moderne a Occidentului. Și mi s-a părut că nicăieri acel spirit nu e concentrat cu mai mare densitate decât în această sărbătoare de inteligență, de umor și de fantezie, care e *Jacques fatalistul*.”

Fără *Jacques fatalistul*, scrie mai departe Kundera, „istoria romanului ar rămâne incompletă și neînțeleasă. Aș spune chiar că această operă suferă când e examinată exclusiv în ansamblul scriiturii diderotiene, și nu în contextul romanului universal; adevărata ei măreție e perceptibilă doar alături de *Don Quijote* sau de *Tom Jones*, de *Ulysse* sau de *Ferdynurke*”. Numai că cel mai adesea *Jacques le fataliste et son maître* e pusă în relație cu un roman-joc al lui Laurence Sterne, roman intitulat *Tristram Shandy*. Diderot a fost, pare-se, singurul care a auzit invitația la călătorie lansată în paginile romanului său de Sterne. „El singur – comentează în aceeași *Introducere la o variațiune* Milan Kundera – a fost sensibil la această chemare a noului. Ar fi absurd deci ca din această pricină să-i desconsiderăm originalitatea”, subliniază scriitorul ceh, polemizând astfel cu cei care au văzut în textul lui Diderot o simplă replică la romanul lui Sterne. Mai departe, Milan Kundera face o analiză detaliată, comparativă a acestor două romane. Și cu toate că acum trebuie să merg la un spectacol, simt nevoia să verific spusele sale. Cu romanul lui Diderot sunt familiarizat prin natura profesiei. Nu am, din păcate, la îndemână *Tristram Shandy* al lui Sterne. Recurg, așadar, la cartea lui Toma Pavel amintită mai sus, carte ce analizează dinamica gândirii ce a făcut posibilă nașterea și evoluția romanului. „Suspansul, în *Tristram Shandy* – scrie Toma Pavel – nu provine din surpriza oferită de acțiunile neașteptate, ci din întorsăturile neprevăzute pe care le iau vorbele naratorului. Plăcerea invenției lingvistice e mai puternică decât logica evenimentelor, iar discursul învinge, suplinind narațiunea”. Ceva mai încolo, Toma Pavel notează că „*Jacques fatalistul* de Diderot duce mai departe meditația asupra raporturilor dintre puterea inventivă a autorului și jocurile vorbirii. În timp ce la Sterne sursa interesului o reprezentau divagațiile unui povestitor căruia îi place să se îndepărteze de povestire, Diderot, care își propune și el să elibereze vocea naratorului, vrea totodată, în pofida acestei eliberări, să prezinte o istorie verosimilă și completă. La Diderot, toate instanțele narațiunii – inventator, povestitor, *raisonneur* – sunt surprinse cu fidelitate în plină acțiune, însă această reliefare a procedeelelor narative nu se face niciodată pe tonul unei demistificări burlești; chiar dimpotrivă, farmecul specific ficțiunii intră în culisele reprezentației și comunică magnetismul său păpușarilor care trag sforile”. Toma Pavel își continuă analiza, aprofundând ipostazele a ceea ce de la Bahtin încoace se numește „plurilingvism”. Mie mi-au atras atenția însă două cuvinte din pasajul citat, tocmai fiindcă sunt cuvinte din arsenalul teatrului. E vorba despre *reprezentație* și *păpușari*.

Revin la cartea lui Milan Kundera și la *Introducere la o variațiune*. Rețin observația potrivit căreia „Diderot creează un spațiu nemaintâlnit înaintea lui în istoria romanului: o *scenă fără decor*. De unde vin eroii? Nu știm. Cum îi cheamă? Nu ne privește. Ce vârstă au? Nu, Diderot nu aduce nimic pentru a ne face să credem că personajele lui există în realitate, într-un anume moment determinat. În toată istoria mondială a romanului, *Jacques fatalistul* reprezintă refuzul cel mai radical al iluziei realiste și al esteticii romanului așa-zis psihologic”. Or, asta înseamnă și că, dacă *Jacques fatalistul* ar fi fost o piesă de teatru, ea ar fi fost lipsită aproape în totalitate de didascalii. Poate că nu le-ar fi avut chiar deloc.

Adiționând cele scrise de Milan Kundera cu pertinentele comentarii ale lui Toma Pavel, se poate deduce că *Jacques le fataliste et son maître* e un roman ce s-ar supune lesne operațiunii de adaptare scenică. Ar permite fantezia regizorală în primul rând datorită absenței discursului didascalic. Numai că, surpriză, tocmai adaptarea, ideea însăși de adaptare e respinsă de Milan Kundera. Adaptarea sau operațiunea de *rewriting*. De aceea, scriitorul ceh insistă în *Introducere la o variațiune* asupra ideii că piesa *Jacques și stăpânul său. Omagiu lui Denis Diderot în trei acte* „nu este o adaptare; este propria mea piesă, propria mea variațiune la Diderot”, adică „omagiul meu adus lui Diderot”. La finalul cărții, găsim un text scris de François Ricard, text intitulat *Variațiuni la arta variațiunilor*. Precum și alte două fragmente datorate lui Milan Kundera: *Transcripția ludică* și *Nota autorului cu privire la istoria piesei*. Din aceasta din urmă, datată „Paris, august, 1998”, aflăm că *Jacques și stăpânul său – Omagiu lui Denis Diderot în trei acte* a fost reprezentată într-un foarte bun spectacol la Moscova, contrazicându-l astfel pe Kundera însuși, cel ce vorbea despre „eterna noapte rusească” și dându-i dreptate lui Jacques, personajul lui Diderot, care spunea: „Drăguțul meu Stăpân, nu știm niciodată încotro ne îndreptăm”.

Omagiul pe care Kundera i-l aduce lui Diderot scriind o piesă originală intitulată *Jacques și stăpânul său. Omagiu lui Denis Diderot în trei acte*, dar pe care, așa după cum rezultă dintr-o lungă didascalie de început, ar dori-o jucată fără pauză, e fundamentat tehnic pe disoluția regulilor stricte care individualizează romanul, pe abandonul unității de acțiune, pe combinarea celor trei povești de dragoste ce fac miezul cărții lui Diderot. Comentează Kundera: „Este o evidentă transgresiune a ceea ce numim legile construcției dramatice. Dar tocmai acolo am descoperit obiectul pariu-lui meu: să renunț la unitatea strictă de acțiune și să creez o coerență de ansamblu prin mijloace mai subtile: prin tehnica polifoniei (cele trei povești nu sunt relatate succesiv, ci sunt întrețesute) și prin tehnica variațiunilor (cele trei povești sunt, de fapt, fiecare o variațiune a celeilalte). Astfel, această piesă, care este o *variațiune la Diderot*, este în același timp un *omagiu la tehnica variațiunilor*, tot așa cum a fost, șapte ani mai târziu, romanul meu *Cartea râsului și a uitării*”.

Așadar, Milan Kundera a scris această piesă într-un moment istoric de la care au trecut, iată, patruzeci de ani. Atunci când „din iubire” era din nou pusă între paranteze rațiunea. Piesa era, după mărturisirea scriitorului, un „adio adresat vieții mele de scriitor” fiindcă, neîndoielnic, tot „din iubire” și în numele „normalizării” lui Kundera avea să i se ia dreptul de semnătură în țara sa. *Jacques și stăpânul său. Omagiu lui Denis Diderot în trei acte* a fost gândit ca „un adio în formă de divertisment”. Noroc că iubirea aceea s-a temperat. Ori poate că a dispărut cu totul. Și la Praga, și la Moscova, și la București. Și pentru că avea dreptate Jacques când exclama „Drăguțul meu Stăpân, nu știm niciodată încotro ne îndreptăm”, acum la București e posibilă tipărirea piesei lui Milan Kundera. Dar și a excelentului eseu al lui Toma Pavel. Și e posibil ca pe Bulevardul Nicolae Bălcescu din centrul Sibiului să se vorbească liber în toate limbile pământului.

Milan Kundera – *Jacques și stăpânul său. Omagiu lui Denis Diderot în trei acte*. Traducere din franceză de Petre Bokor, Editura Humanitas, București, 2008.